

УДК 159.9.019:37.017 .924

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВЧИТЕЛЯ – ШЛЯХ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Карсканова С.В., к. психол. н.,
викладач кафедри теорії та методики початкової освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядається соціальний інтелект особистості як психологічний феномен. Висвітлюються та аналізуються позиції науковців щодо соціального інтелекту. Робиться спроба визначити зв'язок розвитку соціального інтелекту вчителя початкової школи з гуманізацією навчання.

Ключові слова: соціальний інтелект, гуманізація навчання, вчитель початкової школи, педагогічна взаємодія.

В статье рассматривается социальный интеллект личности как психологический феномен. Освещаются и анализируются взгляды ученых на проблему социального интеллекта. Делается попытка определить связь развития социального интеллекта учителя начальной школы с гуманизацией обучения.

Ключевые слова: социальный интеллект, гуманизация обучения, учитель начальной школы, педагогическое взаимодействие.

Karskanova S.V. TEACHER' SOCIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT – THE WAY FOR PRIMARY SCHOOL HUMANIZATION

The article deals with the social intellect of the personality as a psychological phenomenon. Highlights and analysis of scholarly views on social intellect, and attempt to determine the relationship of social intellect elementary school teacher with the humanization of study.

Key words: social intellect, humanization of education, elementary school teacher, teacher interaction.

Постановка проблеми. Процеси державотворення, що продовжуються в Україні сьогодні, спричинили істотні перетворення в системі освіти. В умовах освіти, що змінилися, нарешті затребуваним виявився інтелект, особливо соціальний інтелект. Здатність педагога впливати на інших людей, сприяти розвитку духовних сил і здібностей (соціального потенціалу учня) не може реалізовуватися без розвинених соціальних умінь і навичок, без високого рівня успішності спілкування самого педагога. Водночас розвиток соціального інтелекту в педагогів, особливо майбутніх педагогів, недостатньо вивчено. Це пов'язано з відносною новизною самого поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. Швидкий розвиток суспільства вимагає нових підходів у системі освіти, які сформулювали б у студентів, а потім і у вчителів, здатність до передбачення майбутнього, відповідальність за нього, віру в себе й свої професійні здібності. Реалізацію цих підходів може забезпечити гуманізація всіх ланок освіти.

Учитель у своїй діяльності постійно стикається з необхідністю вирішувати завдання, що виникають у ході педагогічної взаємодії. І це питання, які пов'язані не тільки з педагогічним процесом, а саме: спілкування на проблемні теми щодо ситуацій у країні й світі (сучасні діти соціально активні), допомога та підтримка статусу в дитячому

колективі, підтримка дітей «переселенців» та дітей, які опинилися в скрутних життєвих обставинах, підтримка їхніх батьків або тих, хто їх замінює, та ще безліч питань, із якими не стикалися педагоги початкової ланки навчання ще декілька років тому. Це вимагає від них адекватного сприйняття, розуміння й прогнозування поведінки всіх суб'єктів взаємодії, тобто розвиненого соціального інтелекту.

Соціальний інтелект об'єднує й регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (діти й педагоги як партнери спілкування, групи дітей), визначає успішність оцінки, прогнозування та розуміння поведінки оточуючих. У середовищі ж взаєморозуміння, любові та поваги здатності дітей розкриваються швидко, вони процвітають, люблять дружити й співпрацювати.

На нашу думку, залишаються актуальними основоположні принципи гуманної педагогіки, які повинен сповідувати та втілювати в життя кожен вчитель початкової школи:

- олюднювати середовище навколо дитини;
- проявляти дієве терпіння;
- приймати будь-яку дитину такою, яка вона є (не ламати її волю);
- будувати відносини співробітництва з дитиною (я – теж учень, а дитина – вчитель);

- оптимістично ставитися до дитини;
- проявляти відданість та щирість у відношенні до дитини (єдиний захисник дитинства – вчитель).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у розробку проблеми засобів гуманізації освітнього процесу, формування гуманістичних цінностей особистості педагога зробили Ш. Амонашвілі, А. Бакалець, С. Бондаревська, С. Гончаренко, О. Гриньов, М. Добрускін, А. Донцов, І. Зязюн, Б. Кваша, Ю. Мальований, Є. Петров, І. Соколова, В. Сухіна, О. Сухомлинська та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Психологічний словник» під гуманізацією розуміє обумовлену моральними нормами й цінностями систему становлення особистості, її ставлення до соціальних об'єктів (людей, колективів), яке відтворюється у свідомості як співчуття й реалізується в спілкуванні й діяльності в таких вчинках, як допомога, співчуття, співробітництво.

На нашу думку, розвиток соціального інтелекту як і соціальної компетентності в умовах гуманізації освіти веде до того, що педагог-професіонал може моделювати й оцінювати наслідки своїх дій наперед. Науково доведено, що репертуар соціального інтелекту, динаміка його використання й процеси, у яких соціальний інтелект набувається й шліфується, дозволяють індивіду пристосуватися до життєвого оточення. Основними складовими компонентами соціального інтелекту є спроможність до рішення практичних завдань, вербальні здатності й соціальна компетентність.

Комунікативна компетентність у свою чергу як компонент культури спілкування проявляється в досвіді особистісної й соціальної рефлексії. Це відображує одну з функцій соціального інтелекту – рефлексивно-корекційну, що відображається в самопізнанні та в усвідомленні переваг і недоліків пізнавальної діяльності, проте забезпечує внесення змін у процес взаємодії [1]. Так, високий рівень соціального інтелекту здатний забезпечити отримання максимуму інформації про поведінку людей, розуміння мови невербального спілкування, висловлювати швидкі й точні думки про людей, успішно прогнозувати їх реакції в певних умовах, що сприяє успішній соціальній адаптації в аспекті розвитку комунікативної компетентності.

Згідно з твердженням Дж. Гілфорда соціальний інтелект – це система інтелектуальних здібностей, пов'язаних із пізнанням поведінкової інформації. здатність передбачення наслідків поведінки.

На думку Дж. Гілфорда, соціальний інтелект являє собою систему інтелектуальних здібностей, незалежну від чинників загального інтелекту. Ці здібності, як і загальноінтелектуальні, можуть бути описані в просторі трьох змінних: зміст, операції, результати. Дж. Гілфорд виділив одну операцію, а саме пізнання, і зосередив свої дослідження на пізнанні поведінки. Ця здатність включає шість чинників.

Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти з контексту вербальну та невербальну експресію поведінки (здатність, близька до виділення «фігури з фону» в гештальтпсихології).

Пізнання класів поведінки – здатність розпізнавати загальні властивості в деякому потоці експресивної або ситуативної інформації про поведінку.

Пізнання відносин поведінки – здатність розуміти відносини, що існують між одиницями інформації про поведінку.

Пізнання систем поведінки – здатність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії людей в цілому, сенс їхньої поведінки в цих ситуаціях.

Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміння вихідного значення подібної поведінки (вербального й невербального) у різних ситуаційних контекстах.

Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

Г. Олпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини. Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, – особливий «соціальний дар», що забезпечує гладкість у відносинах із людьми, продуктом якого є соціальне пристосування, а не глибина розуміння.

У концепції Н. Кентора соціальний інтелект розглядається як деяка когнітивна компетентність, яка дозволяє людям сприймати події, об'єкти й предмети навколишнього світу з великим ступенем несподіванки й максимальною користю для самого себе. Когнітивна підструктура психіки особистості за таких обставин визначається як сукупність декларативних і процедурних знань (які водночас належать до фактичних знань). Останні індивід застосовує в процесі інтерпретації текстів, подій під час складання планів на майбутнє й у ситуаціях повсякденного життя. Саме ці уявлення, переживання людини, а також правила інтерпретації текстів, подій, діяльності та поведінки становлять у сукупності когнітивну підструктуру особистості, до якої належать також і соціальний інтелект

майбутнього педагога. Усі ці патерни входять до сфери особистісного досвіду, який дозволяє індивіду розв'язувати ті чи інші проблеми соціального життя. Саме репертуар цих знань Н. Кентор вважає соціальним інтелектом. При цьому динаміка використання соціального інтелекту дозволяє людині пристосуватися до навколишнього світу. Учений називає основні змістовні компоненти соціального інтелекту, а саме: здатність до розв'язання практичних завдань, здатність до вербального сприйняття й відображення навколишньої дійсності, соціальна та комунікативна компетентності. Тому, вважає Н. Кентор, з одного боку, соціальний інтелект є структурою, яка відповідає за збереження фактичних знань, фактологічної інформації (які у свою чергу використовуються в повсякденному житті для розв'язання різноманітних ситуацій, проблем і завдань), а з іншого – соціальний інтелект розглядається як певна здатність людини усвідомлювати прийняте рішення повною мірою.

На думку В.М. Куніциной, соціальний інтелект – багатогранна складна структура, яка має такі аспекти:

1) комунікативно-особистісний потенціал – комплекс властивостей, які полегшують або ускладнюють спілкування. На його основі формується психологічна контактність і комунікативна сумісність. Це основний стрижень соціального інтелекту;

2) характеристики самосвідомості – почуття самоповаги, свободи від комплексів, упередженість, відкритість новим ідеям;

3) соціальна перцепція – соціальне мислення, соціальна уява, здібність до розуміння й моделювання соціальних явищ, розуміння людей і їхніх мотивів;

4) енергетичні характеристики – психічна й фізична витривалість, активність, слабка виснаженість [3, с. 11–28].

Отже, соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). Він є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості й професійно важливою якістю в професіях типу «людина – людина». У зв'язку із соціально-психологічними здібностями постає важливе питання розвитку соціального інтелекту особистості майбутнього педагога та її соціальної компетентності ще під час навчання у вищому навчальному закладі. Соціальний інтелект – набір психічних властивостей особистості, який дозволяє людині шляхом розумових операцій ефективно взаємодіяти з іншими людьми, здатність до усвідомлення й вирішення в розумовому плані різних за-

вдань і проблем, що постають у реальних життєвих ситуаціях. Соціальний інтелект є частиною загального інтелекту й передбачає здатність особистості здійснювати свою соціальну біографію: жити, творити, працювати, взаємодіяти з іншими людьми. Результатом вияву соціального інтелекту людини є набуття нею соціальної компетентності.

Перерахуємо основні функції соціального інтелекту, які допомагають майбутньому педагогові в подальшій професійній діяльності:

- забезпечення адекватності, адаптивності в мінливих умовах;

- формування програми розвитку й планів успішної взаємодії в тактичному й стратегічному напрямках, рішення поточних завдань;

- планування міжособистісних подій (дитина – дитина, дитина – дорослий, дорослий – дорослий) та прогнозування їхнього розвитку;

- мотиваційна функція;

- розширення соціальної компетентності;

- саморозвиток, самопізнання, самонавчання, самодетермінація.

Психологічним критерієм самодетермінації є гнучкість людини в управлінні власними взаємодіями із середовищем. Будучи самодетермінованим, педагог діє на основі власного вибору, а не на основі зобов'язань або примусів, і цей вибір базується на усвідомленні своїх потреб і зіставленні їх із зовнішніми умовами. Самодетермінація включає управління своїм середовищем або своїми діями, спрямованими на результат, та може також включати й відмову від контролю. Вважаємо за необхідне врахування теорії самодетермінації особистості фахівця впродовж всього його професійного життя як поштовху для самостійного розвитку соціального інтелекту.

Вчитель – керівник, вчитель – лідер, вчитель – носій інформації про зовнішній світ. Усі ці функції неможливо однаково повноцінно виконувати без попередньої підготовки або без свідомого саморозвитку та самодетермінації.

Дослідження показали, що існує великий розрив між соціально інтелектуальним і соціально неінтелектуальним лідером. Соціальний інтелект набуває виняткового значення під час кризових ситуацій. Завдяки дослідженням соціальної нейрології стали відомі клітини, які формують соціальний інтелект. Соціальний інтелект – сукупність особистих компетенцій, побудованих на специфічних міжнейронних зв'язках, які намагаються інших бути ефективнішими. Ще в 1920 р. психолог Колумбійського універси-

тету Е. Торндайк писав: «Найкращий механік заводу може зазнати невдачі як керівник через брак соціального інтелекту». Після виходу першої статті Д. Гоулмена про емоційний інтелект та лідерство під назвою «Що створює лідера?» (Н. Business «What makes leader?», Review, 1998 р.) у бізнес-середовищі заговорили про емпатію як ключ до лідерства. Відтоді концепція «емоційного інтелекту» посідає панівне місце в лідерській літературі та практиках коучингу на рівні із соціальним інтелектом.

Дослідження у сфері соціальної неврології – науки про процеси в мозку під час соціальної взаємодії – проливають нове світло на фактори, які роблять педагога-лідера справжнім лідером. Розумова діяльність активізує соціальні схеми та підсилює нервові зв'язки, саме тому олімпійські чемпіони перед змаганнями годинами продувають власні рухи.

Відповідно до нових ідей, цілей і цінностей освіти стає актуальною професійна підготовка та подальший професійний розвиток вчителя початкових класів для повноцінного професійного становлення педагога та здійснення ним професійних функцій. Необхідно зазначити, що значну роль у процесі розвитку соціального інтелекту грає професійна підготовка майбутнього педагога. Цьому сприяє професіоналізація навчальних дисциплін, впровадження активних методів навчання, задачного підходу тощо. Водночас все це не дозволяє повною мірою вирішувати широке коло завдань, пов'язаних із цілеспрямованим розвитком соціального інтелекту. На передній план висуваються проблеми, пов'язані з вивченням специфіки соціального інтелекту й психолого-педагогічних умов його розвитку.

Висновки. Вирішенню проблеми перебудови й підвищення ефективності педагогічного процесу буде сприяти розвиток соціального інтелекту вчителя початкових класів в умовах гуманізації освітнього процесу. У зв'язку із цим освіта отримує нові філософські й методологічні передумови: демократизацію, індивідуалізацію, свободу

творчості, що включаються безпосередньо до поняття гуманізації як способу, засобу формування цінностей. За умови гуманізації освіти (іншими словами, під час побудови освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності) змінюється ціннісна парадигма, у якій домінуючими стають морально-етичні цінності, яких так бракує в сучасному соціумі. Освіті потрібен учитель-гуманіст. До таких цінностей відносяться установка на співпрацю; готовність приймати себе й інших людей такими, якими вони є; готовність бачити в собі й інших позитивні сторони особистості; адекватність; повнота й глибина пізнання особистості учня; уміння створити сприятливу безпечну педагогічну атмосферу; стиль неформального спілкування з учнями; здатність до емпатії, рефлексії; упевненість у собі; терпимість, емоційна стійкість тощо. Особистісні особливості «ефективного» вчителя, який сприяє досягненню цілей гуманістичної освіти, можна згрупувати таким чином:

– яскраво виражений комунікативно-особовий потенціал, тобто комплекс властивостей, що дозволяють педагогові успішно спілкуватися й реалізовувати суб'єктні зв'язки в освітньому процесі;

– високорозвинений соціальний інтелект, що виявляється в соціально-перцептивних і розумових здібностях та забезпечує якість пізнання й розуміння інших людей та себе.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Активные методы социально-психологической подготовки руководителей и специалистов : [учеб. пособие] / под общ. ред. Ю.Н. Емельянова. – СПб. : Наука, 2001. – 97 с.
2. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества. Книга для учителя / Ш.А. Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
3. Ушаков Д.В. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Д.В. Ушаков, Д.В. Люсина. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – 288 с.